

СТАТУТИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО ЯК ПРАВОВА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ СУДОВИХ ІНСТИТУТІВ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

THE STATUTES OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA AS A LEGAL FOUNDATION FOR THE FORMATION OF JUDICIAL INSTITUTIONS IN UKRAINIAN LANDS

Панасюк О.П., к.і.н.,
доцент кафедри права

Волинський інститут імені В'ячеслава Литинського
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

У статті розглядається значення Статутів Великого князівства Литовського як правової основи для формування судових інститутів на українських землях. Проаналізовано їхню роль у кодифікації права, адаптації староукраїнських правових традицій до соціально-економічних умов епохи та формуванні правової культури регіону. Дослідження демонструє, що Статути забезпечили юридичну уніфікацію в багатонаціональній державі та сприяли модернізації судової системи. Звернута увага на вплив європейських правових ідей на зміст Статутів, зокрема принципів рівності перед законом, презумпції невинуватості, захисту приватної власності та соціальної справедливості. Виокремлено ключові аспекти судових реформ, які передбачали відокремлення судової влади від адміністративної, запровадження спеціалізованих судових органів та підвищення професійних стандартів суддів.

У дослідженні уточнено термінологію, яка використовується для позначення Статутів, і підкреслено їхню багатонаціональну природу, що відображає синтез білоруських, литовських та українських правових традицій. Особливу увагу приділено аналізу структурних змін у судовій системі внаслідок дії Статутів, а також їхньому впливу на правову свідомість і судову практику. Автор висвітлює роль кожного з трьох Статутів у формуванні правового середовища українських земель, окреслює тенденції їх розвитку та наголошує на історичній значущості цих правових актів для становлення правової системи України.

Статути Великого князівства Литовського стали невід'ємною складовою розвитку правової системи українських земель, забезпечуючи правове регулювання суспільних відносин і формування судових інституцій. Їхні положення ґрунтувалися на поєднанні староукраїнських правових традицій, звичаєвого права та передових норм європейської правової культури, що відображало синтез місцевих і загальнодержавних інтересів. Вони не лише регламентували судову діяльність, а й унормовували правовий статус різних соціальних верств, закладаючи основи для розвитку незалежної судової влади. Інституційна система судоустрою, закріплена у Статутах, сприяла впровадженню структурних реформ, які підвищили ефективність судочинства, забезпечили стабільність правового простору та утвердили принципи справедливості й верховенства права на українських землях.

Ключові слова: Статути Великого князівства Литовського, судові інститути, кодифікація права, правова культура, українські землі, правова традиція.

The article examines the significance of the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania as a legal foundation for the formation of judicial institutions in Ukrainian lands. It analyzes their role in codifying law, adapting Old Ukrainian legal traditions to the socio-economic conditions of the era, and shaping the region's legal culture. The study demonstrates that the Statutes ensured legal unification within the multi-ethnic state and contributed to the modernization of the judicial system. Attention is drawn to the influence of European legal ideas on the Statutes, particularly principles such as equality before the law, the presumption of innocence, protection of private property, and social justice. Key aspects of judicial reforms are highlighted, including the separation of judicial power from administrative structures, the introduction of specialized judicial bodies, and the elevation of professional standards for judges.

The study clarifies the terminology used to describe the Statutes and emphasizes their multi-ethnic nature, reflecting a synthesis of Belarusian, Lithuanian, and Ukrainian legal traditions. Special attention is given to the analysis of structural changes in the judicial system caused by the Statutes and their impact on legal consciousness and judicial practices. The author explores the role of each of the three Statutes in shaping the legal environment of Ukrainian lands, outlines development trends, and underscores the historical significance of these legal acts in the establishment of Ukraine's legal system.

The Statutes of the Grand Duchy of Lithuania became an integral part of the development of the legal system in Ukrainian lands, providing a framework for regulating social relations and forming judicial institutions. Their provisions were based on a combination of Old Ukrainian legal traditions, customary law, and advanced norms of European legal culture, reflecting a synthesis of local and national interests. The Statutes not only regulated judicial activities but also established the legal status of various social groups, laying the groundwork for the development of an independent judiciary. The institutional framework of the judicial system enshrined in the Statutes facilitated structural reforms that improved judicial efficiency, ensured the stability of the legal space, and reinforced the principles of justice and the rule of law in Ukrainian lands.

Key words: Statutes of the Grand Duchy of Lithuania, judicial institutions, codification of law, legal culture, Ukrainian lands, legal tradition.

Постановка проблеми. Період інтеграції українських земель до складу Великого князівства Литовського ознаменувався значними трансформаціями правової системи, які стали основою для формування судових інститутів. Статути Великого князівства Литовського (1529, 1566, 1588 рр.) відігравали ключову роль у цьому процесі, забезпечуючи кодифікацію права, адаптацію правових норм до нових соціально-економічних умов і спадкоємність правових традицій Київської Русі. Ці документи об'єднали звичаєве право з прогресивними ідеями європейської правової культури, зокрема принципами гуманізму та раціоналізації права. Попри визнання історико-правової значущості Статутів, у сучасній науковій літературі недостатньо досліджено їхню роль у формуванні судової системи українських земель. Крім того, термін «Литовські

статути», поширений у наукових та освітніх матеріалах, спрощує етнокультурну багатогранність цих правових актів, які є результатом синтезу правових традицій білоруського, литовського та українського народів. Відсутність комплексного підходу до вивчення Статутів обмежує розуміння їхнього значення як правової основи розвитку судових інститутів на українських землях у складі Великого князівства Литовського. Таким чином, актуальним залишається аналіз впливу Статутів Великого князівства Литовського на формування судової системи українських земель, що сприятиме розкриттю їхнього внеску у становлення української правової традиції.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Історичний розвиток судових інституцій на українських землях у контексті дії Статутів Великого князівства

Литовського становить важливий напрям сучасних історико-правових досліджень, спрямованих на розкриття їх ролі у формуванні правової системи та суспільних відносин. У працях дослідників, таких як М. Бедрій [1], О. Вовк [3] та П. Захарченко [4], приділено увагу історико-правовим аспектам становлення судових інституцій, зокрема в межах Великого князівства Литовського, а також впливу судової системи на суспільство. М. Бедрій досліджує копні суди, підкреслюючи їхню роль як народних інститутів правосуддя, які діяли на основі звичаєвого права. Аналіз еволюції судової системи на українських землях у Великому князівстві Литовському знайшов відображення у працях С. Ковальнової [5; 6]. Вона акцентує увагу на структурі судових інституцій та їх взаємодії з центральною владою. О. Биркович у своїй монографії [2] простежує генезу становлення судових органів в історичній ретроспективі, починаючи з перших державних утворень на українських землях. Натомість С. Кудін [7] розкриває зміст окремих понять Литовського статуту, таких як «бандитизм» і «розбій», наголошуючи на їхньому суспільно-правовому значенні.

Метою статті є дослідження Статутів Великого князівства Литовського як правової основи формування судових інститутів на українських землях, їхньої ролі у кодифікації права та розвитку правової культури.

Виклад основних положень. У контексті дослідження Статутів Великого князівства Литовського першочергового значення набуває уточнення термінології, що застосовується для їх характеристики. Зокрема, поширений у сучасній науковій літературі термін «Литовські статуту», на нашу думку, не відображає повною мірою історичного контексту та етнокультурної складності цих правових збірників. Спираючись на аргументацію О. Бирковича, доцільно називати Статуту спільним правовим надбанням білоруського, литовського та українського народів, яке базується на нормах староукраїнського права, включаючи положення «Руської правди» [2]. Такий підхід підтверджує спадкоємність правових традицій українського народу навіть за умов втрати державності. Відтак, назва «Статуту Великого князівства Литовського» пропонується як найбільш відповідна для відображення їх багатогранного характеру та історичної ролі.

Інтеграція українських земель, зокрема Волині, Чернігово-Сіверщини, Поділля та Київщини, до складу Великого князівства Литовського, а згодом Речі Посполитої, стала визначальним етапом у трансформації правової системи регіону. В умовах соціально-економічних і політичних змін українське право адаптувалося до нових викликів, зберігаючи водночас спадкоємність власних правових традицій. XV століття характеризувалося загальноєвропейською тенденцією до кодифікації права, що охопила й держави Східної Європи, зокрема Велике князівство Литовське. У цей період було здійснено систематизацію звичаєвого права та запроваджено нові правові норми, які забезпечили основу для подальшого розвитку юридичної системи. Центральне місце в цих процесах посіли Статуту Великого князівства Литовського 1529, 1566 і 1588 рр., які становлять собою комплексні кодифіковані правові акти, затверджені вищими органами державної влади. Вони слугували основним інструментом правового регулювання суспільних відносин на українських землях, забезпечували юридичну упорядкованість та відігравали провідну роль у судовій практиці, формуючи фундамент правової культури регіону [3].

Перший Статут Великого князівства Литовського, відомий як «Старий», був укладений у 1529 році та залишався чинним до 1566 р. Цей правовий акт мав назву «Права писані надані державі Великому князівству Литовському, Руському, Жемайтійському й іншим...» [10]. Він складався з 13 розділів та 244 артикулів, хоча згодом їхня кількість була збільшена до 283. До сьогодні збереглися

сім примірників Першого Статуту, написаних різними мовами: чотири – староукраїнською, два – латиною, і один – польською. Особливе значення для історії українського права має так званий Фірлейський список, укладений у 1530-х рр. Цей текст носив назву «Статут Старий, по-руську писаний».

Статут 1529 р. став результатом тривалого розвитку правової системи й відображав тенденції раціоналізації суспільного життя. Раціоналізм у цьому контексті слід розуміти як інтелектуальну суспільно-політичну течію, що намагалася подолати домінування релігійного світогляду та сприяла становленню світських знань. У Великому князівстві Литовському, де важливу роль займала Православна церква, релігійне світосприйняття було гуманним і толерантним, що полегшувало впровадження нових прогресивних ідей у правову систему. Принцип єдиного права для всіх станів, закріплений у Статуті, слугував інструментом утвердження соціальної рівності та демонстрував прогресивність правової думки середньовічної Європи. У європейських країнах того часу раціоналізм був спрямований проти католицького світогляду та прагнення представників церковної ієрархії підпорядковувати своєму впливу суспільно-політичне та державне життя. У деяких країнах ця тенденція трансформувалася в протестантизм, що сприяв реформам у судочинстві, орієнтованим на посилення гуманізму й демократизму. Подібні процеси впливали на формування норм Статуту Великого князівства Литовського, зокрема через впровадження більш гуманних правових конструкцій та вдосконалення системи судочинства.

Особливий вплив на формування правових норм і становлення інститутів судової влади в Європі мали ідеї суспільно-політичної думки та культурного Відродження. Італійське, німецьке та нідерландське Відродження сприяли переосмисленню традиційних уявлень про роль жінки в сім'ї та суспільстві. Зокрема, ці культурні течії поступово усунули догматичне уявлення про жінку як гріховну особу, що домінувало в середньовічному світогляді. У мистецтві епохи Відродження знайшло відображення якісно нове бачення соціальної ролі жінки, зокрема її образу як матері. На світогляд епохи Відродження значний вплив мало мистецтво, яке сприяло утвердженню ідеї материнського миролюбства як моральної основи сімейного життя. Це супроводжувалося зрушеннями у релігійній філософії, яка поступово відходила від концепції людини як гріховної істоти, що повинна зневажати тілесне заради досягнення спасіння у потойбічному світі. Натомість акцент змістився на цінність теперішнього життя, матеріального благополуччя та гармонії в сім'ї й суспільстві. Естетизація сімейно-побутового життя, яка відбувалася під впливом Відродження, вплинула на правову свідомість тогочасного суспільства. Гуманістичні ідеї, властиві цій епосі, почали проникати в людські стосунки, стверджуючи право кожної особи на свободу, щастя, саморозвиток і реалізацію своїх здібностей. У цьому контексті принципи рівності стали ключовим критерієм справедливості та бажаною нормою соціальних взаємин. Відродження проголосило благо людини основним критерієм оцінки соціальних інститутів. Таким чином, культурне Відродження, трансформуючи світогляд європейців, непрямо впливало на правову систему, наповнюючи її гуманізмом і сприяючи модернізації законодавства в напрямі утвердження справедливості та людяності [2].

Представники національної еліти українського, білоруського та литовського народів, які входили до складу вищого законодавчого органу Великого князівства Литовського – Пани-Ради, були зацікавлені в раціоналізації правової системи держави. Водночас вони прагнули зберегти традиційні інститути народовладдя, успадковані від Київської Русі, що функціонували в сільських і міських громадах. Принцип «старого не чіпаємо, нового не впро-

ваджуємо», якого дотримувалися законодавці, передбачав збереження інститутів місцевого самоврядування в територіальних громадах. Він також включав захист національної ідентичності народів князівства, їхньої мови, культури, релігії, а також забезпечення громадянських і політичних прав та свобод [6].

Раціоналізація правової системи, відображена у Статуті Великого князівства Литовського 1529 р., засвідчує декілька важливих аспектів:

1. Стабілізація приватної власності та розвиток економічних відносин. Правові норми були спрямовані на забезпечення стабільності приватної власності, що сприяло розвитку товарно-грошових відносин на початкових етапах формування буржуазії.

2. Встановлення сталих правил взаємодії. Суспільство і держава потребували відносно стабільних правових норм, які регулювали взаємодію та забезпечували збалансований розвиток суспільства, враховуючи інтереси всіх соціальних груп.

На цей час у суспільстві формувалися три основні соціально-економічні структури:

- власники великих земельних угідь із найманими працівниками;
- середній стан, що переважно базувався на родинній праці з частковим використанням сезонних найманих працівників;
- дрібні землевласники.

Ці нові соціальні групи виявляли зацікавленість у правовому впорядкуванні суспільних відносин, регулюванні комерційної діяльності та розробці системи оподаткування.

У XV ст. процес становлення інститутів судоустрою та судочинства демонстрував спроби системного впорядкування та удосконалення правових норм у межах всієї держави. Ці трансформації, закріплені в Статутах Великого князівства Литовського, відповідали нагальним потребам регулювання суспільних відносин у нових політичних і соціальних реаліях. Пріоритетною ідеєю стало визнання справедливості основним принципом правового регулювання, який пронизував усі аспекти судової організації [3].

Розвиток судових інституцій ґрунтувався на двох ключових напрямках. Перший полягав у впровадженні системного підходу, що забезпечував структурування правових норм, відповідно до соціально-економічних викликів часу. Другий напрямок акцентував увагу на всеохоплюючій регуляції суспільних процесів, спрямованій на забезпечення єдності правового простору й ефективності судочинства.

У першій половині XVI ст. система судоустрою Великого князівства Литовського зазнала значних перетворень, спрямованих на вдосконалення судочинства та забезпечення відповідності вимогам часу. Особливу увагу приділяли формуванню судівського корпусу, де головними критеріями відбору були професійна компетентність, моральна якість та чеснота, а також авторитет серед місцевих громад. Це мало на меті підвищити довіру до судової системи як серед сільського і міського населення. Артикул 21 розділу IV Статуту Великого князівства Литовського 1529 р. визначав порядок призначення суддів, що покладався на воєвод, старост і інших посадових осіб. Суддею міг стати лише місцевий шляхтич, який проживав у повіті, мав бездоганну репутацію та склав присягу, що підтверджувала його готовність діяти відповідно до принципів справедливості та закону. Ці судді отримували повноваження розглядати судові справи у співпраці із замковою адміністрацією. Юрисдикція таких судів поширювалася на всі справи, що стосувалися замкових і повітових питань. У разі виникнення сумнівів щодо об'єктивності чи правомірності дій посадових осіб, громадяни мали можливість звертатися до великокнязівського суду, який володів правом перегляду рішень і виправлення можливих

порушень. Це забезпечувало додатковий рівень контролю та гарантувало відновлення справедливості в разі неправомірних дій на місцевому рівні [10].

Реформування судової системи, передбачене положеннями Статуту Великого князівства Литовського 1529 р., мало комплексний і системний характер. Встановлення високих стандартів для відбору суддів, розширення їхніх повноважень та впровадження дієвих механізмів контролю за їхньою діяльністю свідчили про цілеспрямовані зусилля держави створити прозору та ефективну систему правосуддя. Ці зміни стали основою для підвищення довіри громадян до судової влади, сприяли розвитку правової культури та закріпили інститут правосуддя як ключовий елемент державного управління. Правові норми, які регулювали підстави для судового розгляду, були чітко та однозначно сформульовані у Статутах Великого князівства Литовського. Така чіткість правових положень сприяла ефективності судочинства та створювала необхідні умови для ухвалення обґрунтованих і справедливих судових рішень.

Однією з визначальних особливостей Статутів Великого князівства Литовського було те, що їхнє запровадження зумовлювало трансформацію моральної свідомості представників усіх народів, які населяли державу. Така зміна відображала поступову адаптацію суспільних уявлень до принципів і норм правового регулювання, що стали невід'ємною частиною розвитку держави. Порушення встановлених норм права тягнуло за собою правову відповідальність, встановлену судовим рішенням, і обов'язок відшкодування завданої шкоди потерпілій стороні [2]. Статут ВКЛ 1529 р. став відправною точкою нової етапу розвитку правової культури держави. Право почало відігравати ключову роль у формуванні правосвідомості, яку можна розглядати як результат еволюції суспільної свідомості, що пройшла шлях від міфологічного до логічного, а згодом – до правового мислення. У цьому контексті право поступово зміцнювало свої позиції як інструмент регулювання суспільних відносин. Взаємозв'язок правової та моральної свідомості, який є об'єктивним і закономірним явищем, простежується, зокрема, у процесах усвідомлення понять добра і зла, справедливості та несправедливості. Як зазначає Дж. Ролз, «принципи права та справедливості приймаються радше для уникнення звернення до насильства та хитрощів» [8, с. 194].

Статут Великого князівства Литовського 1529 р. став важливим кроком у розвитку правової системи, впровадивши нові підходи до регулювання суспільних відносин та забезпечивши трансформацію суспільної свідомості. Даний правовий акт узагальнив і кодифікував норми, які не лише визначали функціонування судової системи, але й сприяли формуванню правосвідомості та правової суб'єктності народів, що входили до складу Великого князівства Литовського. Однією з ключових особливостей Статуту було закріплення основоположних принципів, таких як презумпція невинуватості, рівність перед законом і захист приватної власності. Презумпція невинуватості забезпечувала право особи не бути покараною без доведення її вини, що стало фундаментом об'єктивного правосуддя. Принцип рівності перед законом гарантував однакове правове регулювання для всіх громадян, незалежно від соціального статусу, а захист приватної власності унормував недоторканність майна, запобігаючи свавільним посяганням. Ці принципи визначали зміст судової практики, а також утвердили основи верховенства права та гармонізації суспільних відносин.

Судова система Великого князівства Литовського, однак, не була відокремлена від адміністративної влади. Центральну роль у судочинстві відіграв великокнязівський суд, тоді як на регіональному рівні судові функції здійснювали намісники, воєводи та старости. Територи-

альна організація судів відповідала адміністративно-територіальному поділу держави, але їхня діяльність мала враховувати правові особливості окремих регіонів, що ускладнювало уніфікацію правозастосування [6].

Еволюція державного управління привела до змін у компетенції державних судів. Виникнення недержавних судів, таких як копні та третейські, обмежило обсяг державної підсудності. Магнати отримали виключну підсудність великокнязівському суду, тоді як інші соціальні групи мали право звертатися до альтернативних судових інстанцій. Особливий імунітет отримали митники та відкупники, зокрема євреї, що свідчило про толерантність влади, хоча обсяг їхніх привілеїв був значно меншим порівняно з магнатами [1].

Юрисдикція великокнязівського суду охоплювала розгляд політичних і службових злочинів, суперечок щодо шляхетства, а також питань, пов'язаних із великокнязівськими маєтками. Регіональні суди натомість розглядали тяжкі кримінальні злочини, визначені в «старостинських артикулах» як особливо небезпечні для суспільства, що були включені до Статуту 1529 р. Особливістю судової практики було право переносу справи з місцевого до центрального суду, що пояснювалося більшою неупередженістю останнього. Натомість магнати могли за власним бажанням звертатися до регіональних судів, попри виключну підсудність центральній владі. Така нерозмежованість функцій свідчила про відсутність чіткої судової вертикалі та окремої судової гілки влади.

Другий Статут Великого князівства Литовського, прийнятий у 1566 р., став важливим етапом кодифікації права і відображав високий рівень систематизації правових норм [11]. Документ складався з 14 розділів і 367 статей. Завдяки активній участі волинської шляхти в його розробці, Статут отримав неофіційну назву «Волинський». Це стосувалося насамперед тих списків Статуту, які діяли на українських землях, що після Люблінської унії 1569 року перейшли під польську юрисдикцію, і не містили розділу «Про оборону земську».

Судова реформа, пов'язана з положеннями Другого Статуту Великого князівства Литовського, стала одним з етапів формування незалежної судової влади. У середині XVI ст. адміністративно-судова реформа 1566 р. суттєво змінила структуру судової системи держави. Її ключовим результатом стало створення спеціалізованих судових органів, які поступово відокремлювалися від місцевої адміністрації.

Нові судові установи були чітко структуровані за критеріями компетенції та станової приналежності, що забезпечило ефективніше виконання судових функцій. Реформа запровадила розмежування повноважень між судами різного рівня та соціальних категорій, заклавши основу для модернізації правосуддя і підвищення його ефективності. Центральним органом правосуддя залишався господарський (великокнязівський) суд, де розгляд справ здійснювався за участі великого князя і панів-ради. Він мав повноваження розглядати будь-які справи як у першій, так і в апеляційній інстанції. У його компетенції перебували політичні злочини, державна зрада, суперечки щодо великокнязівських маєтків та інші питання. Особливим різновидом господарського суду був сеймовий суд, що мав право розглядати справи про державні злочини без участі князя, але вирок цього суду могли бути скасовані лише шляхом помилування [4].

На місцевому рівні діяли станові суди для шляхти, міщан, духовенства та інших груп населення. Гродські суди, які також називали замковими, були універсальними, оскільки розглядали справи за участі різних соціальних верств. Ці суди виконували нотаріальні функції, фіксували рішення інших судів і здійснювали їхнє виконання. Земські суди, створені після реформи, стали першими органами правосуддя, повністю відокремленими

від адміністративних структур. Їхній склад формувался шляхом виборів серед шляхти, і вони займалися розглядом цивільних і кримінальних справ шляхетського стану.

Особливу роль відігравали підкоморські суди, які розглядали суперечки щодо меж шляхетських землеволодінь. Їх очолював підкоморій, призначений безпосередньо великим князем. У цьому суді активно використовувалися норми звичаєвого права, що свідчило про адаптацію правової системи до місцевих умов [1].

На тлі цих змін продовжували функціонувати громадські копні суди, засновані на звичаєвому праві. Вони склалися з представників громади, які розглядали місцеві спори, переважно кримінального характеру. Незважаючи на поступове зниження їхньої ролі, копні суди залишалися важливим елементом судової системи на українських землях до XVIII століття.

У містах, які отримали магдебурзьке право, функціонували вейтівсько-лавничі та бурмістерські суди. Перші – розглядали складні кримінальні та цивільні справи міщан, а другі – займалися адміністративними питаннями та дрібними судовими справами. Суди магістратів діяли як адміністративні й судові органи водночас, а їхні рішення могли бути оскаржені до воєводи, старости або власника міста.

Реформа судової системи сприяла підвищенню ролі професійних суддів, що призначалися на посади довічно, появи адвокатури, а також удосконаленню механізмів виконання судових рішень. Водночас вона забезпечила перші спроби чіткого розмежування компетенції судів за категоріями справ, що стало значним кроком до формування незалежної судової гілки влади.

Третій Статут Великого князівства Литовського 1588 р. [9], створений під керівництвом канцлера Андрія Воловича та підканцлера Лева Сапеги, став логічним продовженням кодифікації права. Завершена у 1584 р. робота над його текстом відобразила високий рівень правничої думки. Статут, затверджений 28 січня 1588 р. королем Сигізмундом III Вазою, містив 14 розділів і 488 статей. Він охоплював широкий спектр правових норм, включно з кримінальним, цивільним, шлюбно-сімейним та земельним правом, і значно розширив положення карного й процесуального законодавства.

Важливу роль у створенні Третього Статуту відіграв Лев Сапега, який не лише профінансував його видання у віленській друкарні братів Мамоничів, але й виступив автором передмов до Статуту. У цих текстах Сапега підкреслював, що закони мають забезпечувати збереження честі, здоров'я і майна кожної особи, унеможливити зловживання владою та запобігати тиранії. Він наголошував, що основою стабільності держави є верховенство права, яке має діяти безвідносно до статусу чи посад окремих осіб.

Статут 1588 р. закріпив ідеї релігійної толерантності, остаточно унормував права шляхти та юридично оформив закріпачення селян. Його положення обмежували владу монарха, деталізували права та обов'язки соціальних груп, регламентували судову систему, що забезпечувало всебічний правовий порядок у державі.

Таким чином, Статут Великого князівства Литовського 1529, 1566 і 1588 рр. стали результатом масштабних кодифікаційних процесів, які мали на меті створення єдиної правової системи в межах багатонаціональної держави. Ці правові акти не лише юридично закріплювали основи суспільного та державного ладу Великого князівства Литовського, але й визначали правовий статус окремих соціальних груп і станів. До складу держави входили й українські землі, де Статуту діяли як основні правові джерела до Люблінської унії 1569 р.

Розвиток судової влади у ВКЛ можна розглядати як законімерний результат впливу раннього європейського Відродження та гуманістичних ідей, які змінили уявлення про місце особистості в суспільстві та державі. Особливе зна-

чення надавалося захисту прав і свобод людини, що вперше знайшло своє відображення у правовій системі через інституалізацію судової влади. Судові органи набули чіткої організаційної структури, а їхня діяльність здійснювалася на професійній основі відповідно до встановлених правових норм. У цьому контексті можна виділити три ключові тенденції у становленні судової системи. Перша полягала в охопленні правом усіх форм суспільних відносин і соціальних груп, що перетворило правові норми на обов'язковий юридичний імператив для упорядкування життя суспільства. Друга тенденція була зумовлена ідеями гуманізму, які знайшли відображення в юрисдикції правових норм, закріплених у судовому процесі. Третя тенденція характеризувалася диференціацією правових норм за галузями: кримінальне, господарське, сімейне, податкове право тощо.

Судова система Великого князівства Литовського включала як державні, так і недержавні суди. До державних належали центральний суд (суд великого князя, суди панів-ради, маршалківські й комісарські суди), регіональні суди (суди воевод, старост, намісників), а також доменіальні суди, які розглядали справи залежного населення. Серед недержавних судів виділялися церковні, копні, третейські, полюбовні суди та суди в містах із магдебурзьким правом, що обслуговували специфічні потреби різних соціальних і етнічних груп [4].

Судова реформа 1564–1566 рр. докорінно змінила систему державних судів, у результаті чого сформувалася нова структура, до якої увійшли земські, гродські та підкоморські суди. Земські суди розглядали цивільні й кримі-

нальні справи шляхти, гродські суди займалися переважно кримінальними справами, а підкоморські спеціалізувалися на земельних спорах. Одночасно з цим відбулося становлення професійної адвокатури, яка почала відігравати важливу роль у забезпеченні правосуддя. Інституційна система судової влади, закладена в Литовсько-Руській державі, зберігала свою юрисдикцію на українських землях протягом тривалого часу, аж до ліквідації Гетьманщини на Лівобережній Україні.

Висновок. Статути Великого князівства Литовського (1529, 1566, 1588 рр.) стали визначною правовою основою для формування судових інститутів на українських землях у складі багатонаціональної держави. Вони забезпечили кодифікацію права, спадкоємність староукраїнських правових традицій та адаптацію до нових соціально-економічних і політичних реалій. Статути відзначалися прогресивними принципами, такими як рівність перед законом, захист приватної власності та презумпція невинуватості. Їхні положення сприяли модернізації судової системи, створенню спеціалізованих судових установ та вдосконаленню механізмів правосуддя. Запроваджені реформи посилили професіоналізм суддів і заклали основу для незалежності судової гілки влади.

Таким чином, Статути Великого князівства Литовського відображали інтеграцію регіональних правових традицій з елементами європейської правової культури, забезпечуючи систематизацію норм і створюючи підґрунтя для уніфікації законодавства в умовах багатонаціональної держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бедрій М. Копні суди на українських землях у XIV–XVIII ст.: історико-правове дослідження: монографія. Львів: Галицький друкар, 2014. 264 с.
2. Биркович О. І. Генеза становлення судових органів влади на території України (історико-правовий аспект): монографія. Ужгород: Карпатська вежа, 2020. 456 с.
3. Вовк О. Формування системи литовсько-руського права другої пол. XV – поч. XVI ст. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2008. № 9 (83). С. 118–119.
4. Захарченко П. П. Інститути судової влади у Великому князівстві Литовському (XIV–XVI ст.): структура, класифікація, компетенція. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 151–163. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.3/151-163>.
5. Ковальова С. Г. Еволюція судової системи і судочинства на українських землях Великого князівства Литовського: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2004. 20 с.
6. Ковальова С. Г. Судочинство і судочинство на українських землях Великого князівства Литовського: Монографія. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. 200 с.
7. Кудін С. В. Інтерпретація змісту окремих понять Литовського статуту *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 26–28. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-9/4>.
8. Ролз Дж. Теорія справедливості / Пер. з англ. Київ: «Основи», 2001. 822 с.
9. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Т. 3. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. Кн. 1 / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панька. Одеса: Юридична література, 2004. 672 с.
10. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панька. Одеса: Юридична література, 2002. 464 с.
11. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Т. 2. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панька. Одеса: Юридична література, 2003. 560 с.